

הפנים הרבות של המילה "פנים"

שיחה על פרשת וישלח

מבין כל הנושאים שיש בפרשת וישלח משכה את תשומת לבי הופעתה התדירה של המילה "פנים". המילה הזאת, בצורתיה השונות, מופיעה בפרשה 25 פעמים – יותר מבכל פרשה אחרת בתורה. לפי זה אפשר לומר שפרשת וישלח היא פרשה "רבת פנים".

בשיחה הזאת ננסה לראות אם זה עניין לשוני טהור, או שיש לכך משמעויות אחרות.

עוד בהתחלת הפרשה אנחנו קוראים את הפסוק הבא:

ד וַיִּשְׁלַח יַעֲקֹב מַלְאָכִים לְפָנָיו, אֶל-עֲשׂוֹ אָחִיו, אַרְצָה שְׁעִיר, שְׂדֵה אֲדוֹם.

אפשר לקרוא את הפסוק עוד פעם בלי המילה "לפניו", ולא להרגיש בחסרונה, שהרי אם יעקב שלח את המלאכים, ברור שהוא לא הלך איתם וגם לא לפניהם. אם כן למה מוצא הכתוב לציין את המילה "לפניו"?

בהמשך אנחנו קוראים את הפסוקים הבאים:

יז וַיִּתֵּן, בְּיַד-עֲבָדָיו, עֶדְרַע עֶדְרַע, לְבָדוּ; וַיֹּאמֶר אֶל-עֲבָדָיו, עֲבְרוּ לְפָנַי, וְרוּחַ תְּשִׁימוּ, בֵּין עֶדְרַע וּבֵין עֶדְרַע. יח וַיֵּצֵאוּ אֶת-הָרֵאשׁוֹן, לְאִמֹר: כִּי יִפְגְּשְׁךָ עֲשׂוֹ אָחִי, וַיִּשְׁאַלְךָ לְאִמֹר, לְמִי-אַתָּה וְאַנְהָ תֵלֵךְ, וּלְמִי אַלָּה לְפָנֶיךָ.

מדוע שולח יעקב את עבדיו לפניו? דרך עולם היא שהאדון הולך בראש, והעבדים הולכים אחריו. הוא האמור בכל מנהיג שיוצא בראש פמליית מלוים. ולמה העדרים הולכים לפני העבדים? האם לא יותר נכון שהעבדים יפגשו את עשיו בהתחלה ויחלקו לו כבוד?

את התשובות לשאלות אלה אנחנו מוצאים בפסוק הבא, בו מגיעה לשיאה הופעתה המרשימה של המילה "פנים" – לא פחות מארבע פעמים:

כא וַאֲמַרְתֶּם--גַּם הִנֵּה עֲבָדְךָ יַעֲקֹב, אַחֲרֵינוּ: כִּי-אָמַר אַכְפְּרָה פָּנָיו, בְּמַנְחָה הַהִלַּכְתָּ לְפָנָי, וְאַחֲרֵי-כֵן אָרְאָה פָּנָיו, אוֹלִי יִשָּׂא פָּנָי.

יעקב רוצה "לכפר" את פני אחיו. הוא חושש מהמפגש איתו. חשש זה לא נובע מנחיתות פיזית, שהרי יעקב הוא גבר חסון. את זה אנחנו רואים בתמונת גלילת האבן מפי הבאר בפרשת ויצא. ואם לא די בכך, שנים רבות של חיי רועים חישלו את גופו ועשו אותו לאיש חזק. גם המאבק עם ה-"איש" במעבר יבוק מעיד על חוסנו של יעקב. ואם לעשיו יש ארבע מאות איש, גם ליעקב לא חסרים אנשים. יש לו מחנה גדול שיכול להתמודד עם מחנה עשיו.

החששות והפחדים של יעקב נובעים מחולשה נפשית. הוא זוכר את מעשי התרמית שעשה באחיו (ובאביו) לפני עשרים שנה, וחושש מפני כעסו של עשיו. הוא לא יודע אם עשיו מוכן "לשאת את פניו". לכן הוא רוצה לכפר את פני אחיו במנחה שהולכת לפניו. העדרים והעבדים אמורים להרשים את עשיו, וכשהוא ישאל של מי אלה יאמר לו שהם שלו לפי שיעקב שולח לו אותם כמתנה. יעקב יראה את פני עשיו רק אחרי שעשיו יכפר את פניו בשל המנחה ההולכת לפניו. הפסוק הבא מציין את זה בפירוט:

כב וַתַּעֲבֵר הַמַּנְחָה, עַל-פָּנָיו; וְהוּא לֹן בְּלִילָה-הַהוּא, בְּמַנְחָה.

לפני שנמשיך, נאמר כמה מילים על פרשת המאבק עם ה-"איש" במעבר יבוק. אחרי המאבק, יעקב קורא שם למקום ההוא כדרכו בכל תחנות המעבר שלו:

לא וַיִּקְרָא יַעֲקֹב שֵׁם הַמְּקוֹם, פְּנִיָּאל: כִּי-רָאִיתִי אֱלֹהִים פָּנִים אֶל-פָּנִים, וַתִּנָּצַל נַפְשִׁי. לב וַיִּזְרַח-לוֹ הַשֶּׁמֶשׁ, כַּאֲשֶׁר עָבַר אֶת-פְּנוּאֵל; וְהוּא צִלְעַ, עַל-יָרְכוּ.

אינני יודע איך צריך לפרש את הביטוי "פנים אל פנים". ברור שלא ניתן לפרשו כמשמעו שהרי לאלוהים אין פנים. על כל פנים אי אפשר להתעלם מהתפקיד המרכזי של המילה "פנים" באפיוזודה הזאת.

היערכותו של יעקב לקראת המפגש עם עשיו מתבטאת גם בנקיטת לשון ענווה והתרפסות. שמונה פעמים הוא מכנה את עשיו "אדוני" ואת עצמו "עבדך". ואם לא די בכך, באה ההשתחויה המרובה מצד הנשים והילדים של יעקב, ולבסוף מצדו שלו:

ג והוא, עֶבֶר לְפָנָיִם; וַיִּשְׁתַּחוּ אֶרְצָה שְׁבַע פְּעָמִים, עַד-גִּשְׁתּוֹ עַד-אָחִיו.

כל זאת כדי "לכפר את פני" עשיו, אולי הוא "ישא את פניו".

תגובתו של עשיו לכל ההצגה הזאת של יעקב היא כה אנושית, כה כנה, כה מרגשת:

ד וַיִּרְץ עֵשָׂו לִקְרָאתוֹ וַיַּחְבְּקֵהוּ, וַיִּפֹּל עַל-צַוְאָרוֹ וַיִּשְׁקָהוּ; וַיִּבְכּוּ.

אחרי עשרים שנה שלא ראה את אחיו, רחמיו של עשיו נכמרים על יעקב, והוא נופל על צוואר אחיו, מנשק אותו, ושניהם בוכים בכי של התרגשות. גם את המתנות הרבות שיעקב מגיש לו, עשיו לא רוצה לקבל אלא אחרי שיעקב מפציר בו. וגם כאן המילה "פנים" משמשת את יעקב להפריז בלשון החנופה שהוא נוקט כלפי אחיו:

ט וַיֹּאמֶר עֵשָׂו, יֵשׁ-לִי רֵב; אָחִי, יְהִי לְךָ אֲשֶׁר-לְךָ. וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב, אֵל-נָא אִם-נָא מְצַאתִי חַן בְּעֵינֶיךָ, וְלִקְחֵת מִנְּחֹתַי, מִיָּדִי: כִּי עַל-כֵּן רָאִיתִי פָּנֶיךָ, כְּרָאת פְּנֵי אֱלֹהִים וַתִּרְצָנִי.

אחרי כן עשיו עושה ליעקב מחווה של אחוה ורעות, מחווה של שבת אחים גם יחד, אבל יעקב מתחמק אמנם בלשון דיפלומטית אבל בקרירות מופגנת, באמתלה שבגלל המקנה הכבד הוא לא יכול להתנהל במהירות:

יד וְעַבְרָ-נָא אֲדָנִי, לְפָנַי עֲבָדוּ; וְאֲנִי אֶתְנַהֲלָה לְאִטִּי, לְרַגְלֵי הַמְּלֹאכָה אֲשֶׁר-לְפָנַי וְלְרַגְלֵי הַיְלָדִים, עַד אֲשֶׁר-אָבֵא אֶל-אֲדָנִי, שְׁעִירָה.

למרות ההתפייסות, יעקב עדיין חושש מפני עשיו ועושה הכל כדי להיפרד ממנו בשלום. המלאכה היא לפני יעקב כדי ליצור חיץ בינו לבין עשיו. האם יעקב באמת רוצה לבוא אל אדוניו שעירה? בהמשך אנחנו רואים שהוא הולך דווקא סוכותה. אבל לא נחמיר איתו; אולי הוא התכוון ללכת לשעיר לזמן מה להיות אורחו של עשיו, ואחר כך להמשיך ליעדו שלו. גם את האנשים של עשיו הוא לא רוצה עימו:

טו וַיֹּאמֶר עֵשָׂו--אֲצִיגֶה-נָא עִמָּךְ, מִן-הָעַם אֲשֶׁר אִתִּי; וַיֹּאמֶר לָמָּה זֶה, אֲמַצָּא-חַן בְּעֵינֵי אֲדָנִי.

בינינו, התנהגותו של עשיו במפגש עם אחיו היתה למופת. הוא עשה ליעקב את כל המחוות האפשריות של רצון טוב. אינני יודע למה חלק מהפרשנים, ובראשם רש"י, כה החמירו עם עשיו. וכי מה עשה עשיו שראוי להיקרא רשע בפי רש"י (חמש פעמים בפרשת תולדות ועוד ארבע פעמים בפרשת וישלח)? הדבר הכי חמור שהתורה מספרת על עשיו הוא הצהרת הכוונה להרוג את יעקב אחרי מות אביהם. אבל עשיו אמר את הדברים בעקבות מעשי הרמיה של יעקב שהכעיסו אותו. וכבר אמרו רבותינו שאדם לא נתפס בכעסו. ועובדה היא שעשיו לא הוציא לפועל את האיום שלו. ההיפך, הוא חיבק ונישק את יעקב ובכה על צוואריו. אז למה הוא ראוי להיקרא רשע?

דעתי היא שרש"י קורא לעשיו רשע כדי שלעומתו יעקב ייראה צדיק. אלא שזה פסול בעיני. אמנם אנחנו בני ישראל כלומר בני יעקב, ואנחנו אוהבים את יעקב ובחיבה רבה אנחנו קוראים לו יעקב אבינו. כל זה טוב ויפה, אבל למה במחיר השחרת פני הזולת? הנורמה הזאת של הטלת רפש בפני היריב כדי לזכות באהדה או בתהילה פסולה, ואסור לנו להשלים איתה.

המילה "פנים" מופיעה גם בסיפור אונס דינה ומעשה הנקמה האכזרי של שמעון ולוי על כך. שם המילה משמשת את חמור ובנו שכם להביע מחווה של רצון טוב כלפי יעקב ובניו, גם בנוכחותם וגם מאחורי גבם.

י וְאֶתְנֶנּוּ, תִּשְׁבּוּ; וְהָאָרֶץ, תִּהְיֶה לְפָנֵיכֶם שְׁבוּ וּסְחָרוּהָ, וְהֶאֱחָזוּ בָּהּ.
כא הָאֲנָשִׁים הָאֵלֶּה שְׁלָמִים הֵם אֶתְנֶנּוּ, וַיֵּשְׁבוּ בְּאָרֶץ וַיִּסְחָרוּ אֹתָהּ, וְהָאָרֶץ הִנְּהָ רְחֹבֶת-יָדַיִם, לְפָנֵיהֶם; אֶת-בְּנֹתָם נָקַח-לָנוּ לְנָשִׁים, וְאֶת-בְּנֹתֵינוּ נָתַן לָהֶם

מחווה זאת לא היתה צריכה להיענות ברצח עם.

ולבסוף גם בפרידה של יעקב ועשיו המילה "פנים" משחקת תפקיד. לאחר שיעקב לא האיר פנים לעשיו ולא שעה למחוותיו, עשיו לקח את נשיו, בניו, בנותיו ואת רכושו, ו"הלך מפני יעקב":

ו וַיִּקַּח עֵשָׂו אֶת-נָשָׁיו וְאֶת-בָּנָיו וְאֶת-בְּנֹתָיו, וְאֶת-כָּל-נַפְשֹׁתַיִם בֵּיתוֹ, וְאֶת-מִקְנֵהוּ וְאֶת-כָּל-בְּהֵמָתוֹ וְאֶת כָּל-קִנְיָנוֹ, אֲשֶׁר רָכַשׁ בְּאָרֶץ כְּנָעַן; וַיֵּלֶךְ אֶל-אָרֶץ, מִפְּנֵי יַעֲקֹב אָחִיו

וכבר אמרו: "גלגל חוזר בעולם". פעם יעקב בורח מפני עשיו, ופעם עשיו הולך מפני יעקב.

הנה אם כן הפנים הרבות של פרשת וישלח.

רשם: ניסן אבדי